

УДК 37.015.31:27-47

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.30.320925>

Сорока Вадим, м. Полтава

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7536-1013>

Віталій Фазан, м. Полтава

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9627-0211>

Василь Фазан, м. Полтава

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9823-3704>

Researcher ID: AAL-9134-2020

Тетяна Фазан, м. Полтава

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9132-9394>

МІСЦЕ РЕЛІГІЇ У СУЧАСНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Виховання особистості у всі часи було найважливішою проблемою будь-якої держави. У сучасних умовах вона особливо актуалізується: стрімкий розвиток науки, техніки, бурхливі реформації в соціальній, політичній сферах вимагають від людини високого професіоналізму, сформованості стійких особистісних рис, зокрема морально-вольових якостей (відповідальності, громадянської позиції, самостійності, стійкості, щедрості тощо). У зв'язку з цим важливим є не тільки побудова авторських моделей виховання, забезпечення реалізації існуючих концепцій виховання, а й звернення до накопиченого в минулому вітчизняного теоретико-практичного виховного досвіду. Питання духовно-морального виховання особистості на основі християнських цінностей є актуальним для батьків і вчителів, а також суспільства, адже в процесі засвоєння християнських моральних цінностей діти вчать добра та милосердя.

Ключові слова: освіта; педагогічний процес; релігійна освіта; державна політика у сфері релігійної освіти.

Постановка проблеми. В умовах кризи духовності питання виховання молоді набуло особливого значення. Подолання негативних тенденцій у вихованні молодого покоління в Україні неможливе без знання науково-теоретичних здобутків педагогів минулого та творчого використання їхньої спадщини на сучасному етапі розвитку освіти. Особливе місце в цьому аспекті посідає релігія, навчання і виховання особистості відповідно до християнських цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання духовно-морального виховання особистості на основі християнських цінностей є актуальним для батьків і вчителів, а також суспільства, адже в процесі засвоєння християнських моральних цінностей діти вчаться добра й милосердя. Європейська цивілізація базується на християнській моралі. Тема духовного розвитку та виховання підростаючого покоління є центральною у вітчизняній педагогічній думці та в працях багатьох відомих педагогів-класиків (Г. Ващенко, І. Огієнка, С. Русової, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін.) і в дослідженнях сучасних учених (О. Вишневського, В. Жуковського, М. Євтова, Л. Москальової, Т. Саннікової, І. Сіданіч, Г. Шевченко та ін.).

Мета статті полягає у визначенні місця релігії в сучасному педагогічному процесі в закладах початкової та загальної середньої освіти, а також висвітлення шляхів реалізації релігійного компонента в них.

Методи дослідження. Для реалізації мети дослідження було використано комплекс історико-педагогічних і загальнонаукових методів: теоретичний аналіз, системно-генетичний, логіко-педагогічний, контент-аналіз для визначення поняттєво-категоріального апарату, історико-ретроспективний аналіз, хронологічний, історико-структурний методи для вивчення проблеми в динаміці, змінах у часі й просторі, а також специфіки організації навчального процесу в означених навчальних закладах України на різних етапах досліджуваного періоду.

Виклад основного матеріалу. Принципи духовної педагогіки, які об'єднують моральні ідеали із загальнолюдськими цінностями, ставлять духовне виховання вище за інтелектуальне та підкреслюють важливість особистісної цілісності й духовного збагачення, мають сьогодні особливе значення в нашій країні. Як зазначав К. Ушинський, потреба у вірі й духовному самовдосконаленні є вродженою, особливо у дітей, що надає їй виняткової актуальності.

Реформування системи освіти є одним із найважливіших пріоритетів української держави. Основна мета полягає у вихованні високоморальних і духовно багатих особистостей, які формують інтелектуальний потенціал суспільства. Відновлення життєздатності держави безпосередньо пов'язане з ключовим завданням —

збереженням незалежності, яке неможливо реалізувати без подолання духовної кризи і відродження моральних цінностей у суспільстві. За радянських часів недооцінка духовно-морального аспекту в освіті призвела до втрати орієнтирів у педагогічній сфері, культурі та суспільному житті, негативно вплинула на духовне життя народу. У зв'язку з цим виникає потреба у відновленні традиційних підходів до співпраці між різними соціальними інститутами та запровадити нові методи комплексного виховання сучасної української молоді на морально-етичних засадах.

На вирішення проблем духовно-морального виховання нових поколінь українців орієнтують ратифіковані міжнародні та вітчизняні правові документи: Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи «Щодо релігійної терпимості в демократичному суспільстві» (1993), Рекомендація 1396 «Релігія та демократія» (1999); Закон України «Про свободу совісті» (1991), Укази Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян» (1999), «Про захист суспільної моралі» (2003) тощо. Цілеспрямовану діяльність держави щодо виправлення масштабних помилок у формуванні особистісних цінностей відображено в Конституції України: «...враховуючи глибоку духовно-моральну кризу в нашій державі, національна школа покликана забезпечити наповнення всіх ланок навчально-виховного процесу провідним змістом, який би допоміг педагогам виховати людину високодуховну й високоморальну» (ст. 56).

Новий підхід до виховання молоді закріплено в законодавчих документах, що регулюють діяльність освітньої галузі, зокрема духовно-моральне виховання дітей та молоді. Відповідні орієнтири визначено в Законах України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті (2002), «Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді» (2015), «Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 рр.» (2020), Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття) (1993). Напрями розвитку національної школи й виховання відповідають завданням, закладеним у «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на

період до 2021 року». Зокрема, це стосується «оновлення змісту освіти на основі національних традицій, світового досвіду та принципів сталого розвитку, створення ефективної системи національного виховання, забезпечення фізичного, морального, культурного і духовного розвитку дитини, формування соціально зрілої творчої особистості, громадянина України» (с. 5). У Законі України «Про освіту» (ст. 23) проголошено утвердження емоційно-ціннісного ставлення до «практичної та духовної діяльності людини», що орієнтує виховний процес на загальнолюдські цінності як морально-етичні (гідність, честь, справедливість, повага до себе та інших людей), так і соціально-політичні (свобода, гуманізм, демократія, повага до рідної мови і мов інших народів, патріотизм, солідарність, відповідальність).

Важливим у вихованні дітей є наступність. Вона в сучасній педагогіці розглядається як «взаємозв'язок, взаємодія процесів та явищ педагогічної дійсності; а також атрибутивних параметрів наступності – узгодженості змін, константності та завершеності об'єктивно існуючих зв'язків» (Яценко, 2018, с. 78). Саме тому, сьогодні забезпечення наступності між дошкільними закладами освіти та початковою школою відбувається через збагачення змістового компонента і знаходить своє відображення у державних стандартах і програмах відповідних галузей.

Освітні програми «Дитина», «Соняшник» (Калуська, 2023), «Українське дошкілля» для закладів дошкільної освіти спрямовані на формування основ духовності з перших років життя. Серед вимог програми – сприяти розвитку уявлень про духовні ідеали людини, збагачення власного емоційного досвіду та формування певного ставлення до себе. Педагоги мають ознайомити дошкільнят із тим, що люди засуджують негативні вчинки, називаючи їх «гріхами», вчити поводитися згідно з моральними нормами, оцінювати власні хибні дії та формувати негативне ставлення до поганої поведінки. Діти дізнаються, що таке гріх, і намагаються діяти відповідно до норм християнської моралі. Сучасна освіта повинна робити все можливе, щоб зберегти здоров'я дітей і запобігти його погіршенню через екологічні, генетичні та соціальні причини. Психічне і моральне здоров'я є складниками здорового

способу життя. Досягнення цього аспекту здоров'я вимагає певного ставлення до життя.

Християнські цінності – це формування основ християнського світогляду, який ґрунтується на правді про Бога і який сприяє формуванню духовності та моралі, що залишаються незмінними в усі віки. Відсутність духовності та моралі негативно впливає на формування характеру та психічне здоров'я людини. Необхідно з раннього віку закладати в душу дитини позитивний християнський зміст не як щось зовнішнє і тимчасове, а як відповідь на глибинні потреби самої дитини.

Навчальна програма «Духовно-моральне виховання дітей на християнських цінностях» (Богуш, Жуковський, Сіданіч, Саннікова, Скрипник, ... & Яременко, 2019) має християнське світоглядно-культурне та освітньо-виховне спрямування, яка вибудовується як фундамент буттєвих цінностей сучасної дитини. Вона не є вченням віри, не включає релігійних обрядів, не ставить за мету залучення до певної конфесії, а передбачає виховання в учнів поваги до свободи совісті, релігійних і світоглядних переконань інших людей, здатності до співжиття в полікультурному та поліконфесійному українському суспільстві.

Навчальна програма є результатом критичного осмислення попередніх програм та аналізу інших відомих програм аналогічного спрямування. Внесені зміни та доповнення зумовлені врахуванням зауважень і побажань, а також практикою роботи з певного предмета в дошкільних навчальних закладах різних регіонів України.

Метою навчальної програми «Духовно-моральне виховання дітей на християнських цінностях» є ознайомлення з християнськими моральними цінностями, формування в дітей християнських моральних чеснот. Методологічною основою процесу духовно-морального виховання дошкільників є система наукових підходів, принципів, форм і методів, які допомагають належно реалізувати мету та завдання виховання. Ці наукові підходи, принципи, форми і методи перебувають у тісному діалектичному зв'язку.

Програма «Духовно-моральне виховання дітей на християнських цінностях» спрямована на формування особистості та світогляду дитини, зокрема уявлень про фундаментальні причини буття, природу і походження людини, сім'ю та суспільство, на основі християнської віри. Програма має вісім тематичних розділів, спільних для дошкільного, середнього та старшого шкільного віку, доповнених і розширених інформацією відповідно до вікових психологічних можливостей дітей: походження природи, людини, сім'ї, суспільства та людських чеснот; знайомство із засновниками християнства; християнські свята; розвиток патріотизму на прикладах духовної культури країни.

Програма складається з таких тематичних розділів:

- Світ – чудовий задум Творця.
- Дитина – Боже творіння.
- Любов – найвища заповідь Христа.
- Моральні закони Святого Письма.
- Моральні чесноти у старозавітних образах.
- Любов і милосердя в земному житті Ісуса Христа.
- Християнські свята в культурі українського народу.
- Відданість Батьківщині на прикладах національної духовної культури.

Розглядаючи виховання через призму християнства як один з ефективних засобів подолання духовно-моральної кризи в суспільстві в рамках соціально-педагогічних орієнтирів, звертається увага на зусилля, що докладаються науковцями та педагогами до розробки курсів морально-етичного спрямування з моменту проголошення незалежності України. Так, на виконання доручення Президента України від 8 липня 2005 року №1–1/657 щодо подолання духовно-моральної кризи в суспільстві Міністерством освіти і науки 26 липня 2005 р. було видано наказ за № 437 «Про вивчення у навчальних закладах факультативних курсів з етики віри та релігієзнавства», батькам було надано право вибору вивчення дітьми, починаючи з 2005–2006 навчального року, предмета «Етика» у 5-6 класах або факультативних курсів морально-етичної тематики. Починаючи з 2010 р. МОН України було затверджено навчальні програми «Основи християнської

етики», «Біблійна історія та християнська етика для учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів» (*Основні орієнтири виховання учнів...*, 2011).

Від початку незалежності України предмети духовно-морального спрямування викладаються в закладах загальної середньої освіти як факультативні предмети за вибором батьків. У навчальному процесі використовуються, окрім названих вище, програми «Християнська етика в українській культурі», «Етика: духовні основи». Про узгодженість і наступність навчальних програм предметів духовно-морального спрямування в закладах загальної середньої освіти свідчать методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України щодо викладання предметів. Серед навчальних предметів у 5-6 класах загальноосвітніх навчальних закладів рекомендовано такі програми: «Етика», «Основи християнської етики», «Етика: духовні засади», «Християнська етика», «Морально-етичне виховання», «Основи християнської моралі», «Основи християнської культури», «Основи християнської етики» (*Про інструктивно-методичні рекомендації...*, 2023). Вивчення предметів цього циклу сприяє вихованню дітей на основі загальнолюдських і національних цінностей та формуванню системи духовно-моральних пріоритетів, що ґрунтуються на християнських засадах. Саме формування системи духовно-моральних принципів і пріоритетів на основі християнства, відповідає важливому соціальному замовленню.

Висновки. Світський характер державної освіти не заважає впровадженню в навчальний процес закладів загальної освіти навчальних дисциплін, що надають релігійні знання. Релігійні знання можуть і повинні розглядатися як складова частина світської культури. Вивчення релігії має проводитися світськими викладачами, залишатися нейтральними за змістом і не супроводжуватись релігійними обрядами. Включення навчальних дисциплін релігійного змісту загалом відповідає суспільним настроям. Школа як центральна ланка системи освіти має сприяти формуванню критичного мислення майбутніх громадян і забезпечувати ефективний міжкультурний діалог. Саме в школі закладаються основи толерантної поведінки, що ґрунтується на повазі до

гідності кожної людини. Навчання дітей історії та філософії основних релігій допоможе боротися з фанатизмом. Знання про релігії є невід'ємною частиною знань з історії людської цивілізації та значно відрізняється від сповідування певної релігії й дотримання її обрядів. Навіть у країнах, де одна релігія домінує, слід вивчати походження всіх релігій без надання переваги єдиній чи заохочення прозелітизму.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в конкретизації обґрунтованих і проаналізованих нами теоретичних положень щодо духовно-релігійного виховання учнівської молоді.

Список використаної літератури

- Богущ, А. М., Жуковський, В. М., Сіданіч, І. Л., Саннікова, Т. В., Скрипник, В. В., ... & Яременко, Т. І. (2019). *Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях*: навч. прогр. та календарно-темат. план. Київ: ВБФ «Східноєвропейська гуманітарна місія».
- Державна національна програма «Освіта: Україна XXI століття»*: постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.1993 р. № 896. (1993). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п#Text>
- Калуська, Л. В. (2023). *Соняшник: комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку*. Вид. 3-тє, доп. Тернопіль: Мандрівенць.
- Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді*: наказ МОН України від 16.06.2015 № 641. (2015). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#n13>
- Національна доктрина розвитку освіти*. (2002). Взято з <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
- Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів* (2011). Взято з <https://sites.google.com/site/openeuroland/vr/main-2011>.
- Про вищу освіту*: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. (2014). Взято з <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
- Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році*: Лист МОН № 1/13749-23 від 12.09.23 р. (2023). Взято з <https://mon.gov.ua/npa/pro-instruktivno-metodichni-rekomendaciyi-shodo-vikladannya-navchalnih-predmetivintegrovanih-kursiv-u-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-u-20232024-navchalnomu-roci>.
- Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року*: Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013. (2013). Взято з <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
- Про освіту*: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. (2017). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
- Сохань, Г. С., Гусаков, І. М., Гусак, М. Є., Пономарьова, М. С., & Кушнір, І. М. (2011). *Основи християнської етики: 1–11 класи*: навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Літера ЛТД.

- Стратегія національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки: Постанова КМУ від 9 жовтня 2020 р. № 932. (2020). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-%D0%BF#Text>
- Шиян, О., Франкевич, О., Патуляк, Н., Іванців, Г., Зеленко, Л., ... & Казіброда, А. (2018). *Зерно любові: програма духовно-морального виховання дітей*. Львів: ДНЗ Львівське ВПУ ІКТ.
- Яценко, С. (2018). Наступність дошкільної та початкової освіти крізь призму Концепції нової української школи. *Молодь і ринок*, 9 (164), 76-80. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2018.144289>

Vadym Soroka, Vitaliy Fazan, Vasyl Fazan, Tetiana Fazan

THE PLACE OF RELIGION IN THE MODERN PEDAGOGICAL PROCESS

The article considers the issues of the relationship between religion and school education that are relevant to Ukraine. Today, the issues of regulation have been resolved at the legislative level, but problems with their implementation at the practical level remain. In particular, subjects of a spiritual and moral direction have been introduced, but their provision does not take into account world developments in methodology. The models of interaction between religion and education adopted in the world can be divided into three main groups, each of which focuses on individual important aspects of such interaction. For Ukraine today, it is necessary not only to ensure the possibility of introducing a religious component into the general education system but also to clearly define its place and tasks, for which it is necessary to take into account both theoretical and methodological developments and practical ways of resolving controversial situations.

Education of the individual has always been the most important problem in any state. In modern conditions, it is especially relevant: the rapid development of science, technology, and rapid reforms in the social and political spheres require a person to be highly professional, to have stable personal traits, in particular moral and volitional qualities (responsibility, civic position, independence, resilience and generosity, etc.). In this regard, it is important not only to build original models of education, to ensure the implementation of existing concepts of education, but also to appeal to the domestic theoretical and practical educational experience accumulated in the past. The issue of spiritual and moral education of the individual on the basis of Christian values is relevant for parents and teachers, as well as society, because in the process of assimilating Christian moral values, children learn goodness, mercy, and compassion.

Keywords: *education; pedagogical process; religious education; state policy in the field of religious education.*

References

- Bohush, A. M., Zhukovskyi, V. M., Sidanich, I. L., Sannikova, T. V., Skrypnyk, V. V., ... & Yaremenko, T. I. (2019). *Dukhovno-moralne vykhovannia ditei doshkilnoho viku na khrystianskykh tsinnostiakh [Spiritual and moral education of preschool children based on Christian values]: navch. prohr. ta kalendarno-temat. plan*. Kyiv: VBF «Skhidnoievropeiska humanitarna misiia» [in Ukrainian].
- Derzhavna natsionalna prohrama "Osvita: Ukraina XXI stolittia" [State national program "Education: Ukraine of the 21st century"]*: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.11.1993 r. No 896. (1993). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-p#Text> [in Ukrainian].

- Kaluska, L. V. (2023). *Soniashnyk: kompleksna prohrama rozvytku, navchannia ta vykhovannia ditei doshkilnoho viku [Sunflower: a comprehensive program for the development, education and upbringing of preschool children]*. Vyd. 3-tie, dop. Ternopil: Mandrivents [in Ukrainian].
- Kontsepsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi [The concept of national-patriotic education of children and youth]*: nakaz MON Ukrainy vid 16.06.2015 No 641. (2015). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#n13> [in Ukrainian].
- Natsionalna doktryna rozvytku osvity [National doctrine of education development]*. (2002). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> [in Ukrainian].
- Osnovni oriientyry vykhovannia uchniv 1–11 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [The main orientations of education of students of grades 1-11 of general educational institutions]*. (2011). Retrieved from <https://sites.google.com/site/openeuroland/vr/main-2011> [in Ukrainian].
- Pro Natsionalnu stratehiiu rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku [About the National Strategy for the Development of Education in Ukraine for the period until 2021]*: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.06.2013 No 344/2013. (2013). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> [in Ukrainian].
- Pro osvitu [About education]*: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. No 2145-VIII. (2017). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
- Pro vyshchu osvitu [About higher education]*: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r. No 1556-VII. (2014). Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].
- Shyian, O., Frankevych, O., Patuliak, N., Ivantsiv, H., Zelenko, L., ... & Kazibroda, A. (2018). *Zerno liubovi: prohrama dukhovno-moralnoho vykhovannia ditei [A Seed of Love: a program for the spiritual and moral education of children]*. Lviv: DNZ Lvivske VPU IKT [in Ukrainian].
- Sokhan, H. S., Husakov, I. M., Husak, M. Ye., Ponomarova, M. S., & Kushnir, I. M. (2011). *Osnovy khrystyianskoi etyky: 1–11 klasy [Fundamentals of Christian Ethics: Grades 1-11]*: navchalna prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. Kyiv: Litera LTD [in Ukrainian].
- Stratehiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia na 2020–2025 roky [Strategy of national and patriotic education for 2020–2025]*: postanova KМУ vid 9 zhovtnia 2020 r. No 932. (2020). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- Yatsenko, S. (2018). Nastupnist doshkilnoi ta pochatkovoї osvity kriz pryzmu Kontsepsii novoi ukrainskoi shkoly [The continuity of preschool and primary school through the lens of new Ukrainian school conception]. *Molod i rynok [Youth and Market]*, 9 (164), 76-80. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2018.144289>

Одержано 02.11.2024 р. Рекомендовано до друку 04.12.2024 р. Оприлюднено 28.12.2024 р.
